

УДК 821.16.091

Олександр АСТАФ'ЄВ
Київський національний
університет імені Тараса Шевченка

МІФОЛОГЕМА СТЕПУ І ЛІТЕРАТУРА СТЕПУ

У статті вперше введено у науковий обіг маловідому доповідь Дмитра Донцова «Література степу», виголошену у Варшавському Пен-клубі 1931 р. З'ясовано співвідношення понять «міфологема степу» і «література степу», окреслено зміст і обсяг останньої як чинник розвитку української нації і побудови незалежної держави. Вказано на трагічну роздвоєність радянських письменників, у творах яких відчутні брак діонісійства, безвольність і рабська покора перед сильнішим.

Ключові слова: міфологема степу, література степу, нація, держава, воля, декаданс, психологічна роздвоєність.

Dmitro Dontsov's little-known report «The literature of steppe» which had been read in the Warsaw Pen-club (1931) for the first time is entered into a scientific turn in this article. The relation of such concepts as mythologem of steppe and the literature of steppe is found out, meaning and volume of last one as the development factor of the Ukrainian nation and construction of the independent state is outlined. It is specified in tragical division of the Soviet writers which works give the feeling of shortage of dionysism, weak will, and slavish humility before stronger persons.

Key words: mythologem of steppe, literature of steppe, nation, state, freedom, decadence, psychological division.

W artykule po raz pierwszy wprowadzono do obiegu naukowego mało znany referat Dmytra Doncowa «Literatura stepu», wygłoszonego w warszawskim Pen-Clubie w 1931 roku. Ustalono relację wzajemną pojęć «mitologem stepu» i «literatura stepu», określono zakres znaczeniowy ostatniego jako czynnik rozwoju narodu ukraińskiego i tworzenia niepodległego państwa. Zwrócono uwagę na tragiczne rozdzielenie pisarzy radzieckich, utwory których znamionuje brak dionizyjności, bezwolność i wiernopoddańcza pokora wobec silniejszego.

Słowa kluczowe: mitologem stepu, literatura stepu, naród, państwo, wolność, dekadencja, rozdzielenie psychologiczne.

Як відомо, Міжнародна організація Пен-клуб постала в 1922 році у Лондоні з ініціативи Теодора Юзефа Конрада (Коженювського) (1857–1924). Назва походить від висловів, що символізують жанри художньої творчості, англійське слово «pen» (у перекладі – «перо») є аббревіатурою від слів «поети», «есеїсти», «новелісти». Мета Пен-клубу – співпраця письменників різних країн незалежно від їхніх ідеологічних, етнічних, релігійних, національних, расових переконань. Адже йдеться про взаємну толерантність митців, вільний обмін думками, свободу слова. Головний офіс Пен-клубу розташований у Лондоні, в інших же містах і країнах є його відділення.

Польський Пен-клуб було засновано в 1924 році при сприянні Стефана Жеромського [15]. Його очолювали: у 1924–1926 роках відомий літературний і театральний критик Ян Лорентович (1868–1940), у 1926–1933-х – прозаїк, драматург і публіцист Фердинанд Готель (1890–1960). Очільники Пен-клубу організували літературні вечори і зустрічі з письменниками, підтримували зв'язки з митцями, які опинилися за кордоном, влаштовували презентації нових видань і перегляди вистав та кінофільмів,

збирали бібліотеки художньої літератури для шкіл і лікарень, проводили творчі диспути і науково-практичні конференції. У 1930 році у Варшаві відбувся міжнародний конгрес учасників Пен-клубу, в якому взяли участь письменники із Англії, Франції, Австрії, Німеччини та інших країн.

Дмитро Донцов виголосив свою доповідь у Варшавському Пен-клубі наприкінці 1932 року. У його архіві зберігся фрагмент цього виступу із заголовком «Literatura stepu. Urywek z odczytu, wygłoszonego w Pen-Clubie Warszawskim 3.XII.1932 r.» [6: 2, с. 709–718]. Цей документ цікавий тим, що містить дуже точне визначення українського письменства як «літератури степу», подає аналіз історико-літературного процесу в Україні першої третини ХХ століття, де чітко окреслилися дві орієнтації: одна – на збереження національно-культурної ідентичності (т. зв. народницька теорія), друга – на загальноєвропейський літературний процес та його універсалізм (т. зв. теорії «європеїзації», «космополітизму», «модернізму» тощо). Доповідь також визначає в цьому контексті творчість українських материкових та емігрантських письменників, зрештою сповна

виражає естетичні і культурологічні концепції й уподобання самого Дмитра Донцова та його вимоги до літератури.

На час виступу у варшавському Пен-клубі Дмитро Донцов був уже відомий своїми працями. Вийшли його книги і брошури «Модерне москвофільство», «Сучасне положення нації і наші завдання» (обидві 1913 р.), «З приводу одної ересі» (1914), «Історія розвитку української державної ідеї» (1917), «Похід Карла XII на Україну», «Міжнародне положення України і Росія» (обидві 1918 р.), «Українська державна думка і Європа», «Культура примітивізму», «Мазепа і мазепинство» (усі 1919 р.), «Підстави нашої політики» (1921), «Поетка українського рисорджименто (Леся Українка)» (1922), «Націоналізм» (1926), «Політика принципіальна і опортуністична» (1928) та інші. Окрім його ранніх статей, розпорошених у періодиці («Компактна більшість і Шевченко», «Шевченко і наша генерація», «Леся Українка», «Гетьман Мазепа в європейській літературі») побачили світ есеї, що друкувалися на сторінках «Літературно-наукового вісника». Як відомо, у 1922 році, у Львові було відновлено «Літературно-науковий вісник», який перед тим виходив у Львові і Києві. Це сталося з ініціативи «Української видавничої Спільки», за політичної і матеріальної підтримки Української Військової Організації (УВО) на чолі з Євгеном Коновальцем, який певний час навіть входив до складу редколегії. Окрім нього, до неї також входили Володимир Гнатюк, Володимир Дорошенко, Михайло Галушинський, Юрій Павликовський та Іван Раковський. Дмитро Донцов став головним редактором журналу, сповідуючи філософію та ідеологію націоналізму. Олег Балаган пише: «Приблизно в середині 1920-х рр. Д. Донцов розійшовся в окремих поглядах із кількома провідними діячами націоналістичного руху (Д. Палієвим, В. Мартинцем та ін.). Це призвело до того, що ЛНВ зайняв окрему позицію і не став ланкою новоствореної у 1929 р. єдиної ОУН. Однак Д. Донцов і надалі залишався непорушним ідеологічним авторитетом для ОУН, не раз виникали різні плани щодо залучення його в політичні структури (навіть як лідера ОУН) і видавничі проекти... Здебільшого ці плани не реалізовувалися через надзвичайну принциповість Д. Донцова, який не міг прийняти ніяких ідейно-моральних розмивань тієї світоглядної основи націоналізму, яку формував він, ґрунтуючись на ідеях національного тра-

диціоналізму і героїзму та філософії західного ірраціоналізму-волюнтаризму (А. Шопенгавер, Т. Карлайль, Е. Гартман, Ф. Ніцше, В. Дільтай, В. Зомбар, А. Бергсон, Г. Лебон, Ш. Морра, М. Баррес та ін.)» [5, с. 620]. Не дивно, що ідейна програма часопису у 1920–1930-х роках викликала шквал критики з боку національно-демократичних кіл Галичини та еміграції, що призвело до розколу редколегії та підризу матеріальної сторони часопису. Через надмірний волюнтаризм та беззастережну проповідь войовничості з редколегії вийшли Володимир Гнатюк та Дмитро Дорошенко, і згодом видання журналу перетворилося на приватне підприємство Дмитра Донцова та його дружини Марії Бачинської.

На сторінках «Літературно-наукового вісника» Дмитро Донцов надрукував цілу низку блискучих есеїв: «Наші цілі», «Поетка українського рисорджименто (Леся Українка)», «Криза нашої літератури», «Пам'яті великої бунтарки (Леся Українки)», «Про молодих», «Драгоманов і ми», «В мартівську річницю», «Пам'яті великого вигнанця», «Естетика декадансу», «Наше літературне гетто», «Криве дзеркало нашої літератури», «Невільники доктрини», «Спростачений Прометей», «Козак із мільона свинопасів», «Трагедія Івана Франка», «Поет твердої душі» (В. Стефаник)», «Май 1871 – Май 1931 (В. Стефаник)», «Марко Черемшина, «Микола Хвильовий», «До старого спору», «Крок вперед», «Росія чи Європа», «Да саро», «Фьодор Достоевський», «Post Scriptum» та інші.

На початку доповіді автор уточнює, що він має намір окреслити у своєму виступі не «szkic historii literatury ukraińskiej», а «tylko odsłonić skrawek duszy tego narodu, która się odbija w jego piśmiennictwie» [6: 2, с. 709]. Він починає з того, що спочатку було слово, а після – дія, вчинок. Кожне велике слово, індивідуальне, колективне насичене великими вчинками, а неоднораз і катастрофами. Бомарше був вісником революції, бо саме його «Mémoires» (1772–1774) безпощадно розвінчали нрави тодішнього суспільства, а в комедії «Le mariage de Fagaro» (1784), опері «Tarare» (1787) звучить пафос обурення тиранією і героїчна тема боротьби з нею. «Marseillaise» Руже де Ліля, бойова пісня Рейнської армії, яку приніс до Парижа марсельський батальйон, стала революційною піснею, а згодом державним гімном Франції. «A już za naszych czasów zeszyły ze starych pól na ziemię „Biesy” Dostojewskiego en chair et en os» [6: 2, с. 709]. Якою постає

в цьому контексті українська література, яким є її пафос? – запитує автор.

Дмитро Донцов вважає, що для української літератури ХХ століття, її розуміння й трактування особливостей її поетики досить важливим є образ степу як особлива міфологема. Ця міфологема наділена подвійним значенням: поперше, «степ – окультурена земля, поле», подруге, «степ – Дике Поле». Міфологема степу є багатоликою і нерівнозначною у своїх виявах. «Словник символів» характеризує її як «символ астральний і космічний; матері-годувальниці; Вітчизни й духовності; життя; багатства; щедрості, родючості; плодючості; позитивного й негативного начала; світла й темряви; гріхопадіння; вигнання людини з раю» [16, с. 54].

Знакова для українського менталітету й історії міфологема степу концентрує в собі підвищену сакральність і архетипність, які в контексті творчості українських письменників мають характер феноменологічної семантики степу як визначального теософського образу України. Тому, на переконання Дмитра Донцова, українську літературу «wykochał step». «I dla Warszawy i dla Moskwy – Południe, kraj płynący miodem i mlekiem, skłaniający do wygody, do odpoczynku, do filozofii: «Oj ne chcę żaty, oj chcę leżaty». Ale geografia zrobiła z tego stepu bramę narodów, teren wiecznych wojen, kształtując równocześnie surowe cnoty jego mieszkanców, stepowych piratów-rycerzy: Bohuna i Mazepy z ich twardym temperamentem obywatela dzikich pól, gdzie ze wszystkich stron groziło niebezpieczeństwo i śmierć» [6: 2, с. 709].

Сергій Кримський пише: «Якщо виходити з концепції історії А. Тойнбі, що будується за схемою „виклик – відгук”, то освоєння степу було відповіддю Русі-України на заклик Універсуму. Степ із простору кочовища перетворився на переоране поле, річки – із зони перешкоди набігам – у транспортні артерії, околиці міст і сіл – у хутори на зразок ферм чи ранчо. Відповідно в етнічній свідомості Київської Русі посилюється розуміння цінності поняття кордону, межі, ліміту. Слово „край” починає пов’язуватись зі словами „країна” та „Україна”; а остання асоціюється вже навіть зі світом...» [12, с. 312].

Київська Русь і Степ, Україна і Степ – проблема, актуальна для історіографії. Російська історіографія в особах Васілія Татищева, Александра Куніка, Михайла Карамзіна, Михайла Погодіна, Сергея Соловйова, Васілія Ключевського закріпила погляд на згубну роль степу для українського етносу, на кочовиків як воро-

гів культури, дикі племена, які заважали розвитку Руської держави [14, с. 12–19]. Єдиною працею, у якій розкрито різнобічний характер контактів Русі і Степу, різну міру залежності князівств від кочовиків та акцентовано на тому, що сусідство кочовиків (які були представниками сильнішої культури) могло принести Русі лише користь, була монографія Петра Голубовського «Печенеги, торки и половцы до нашествия татар» (К., 1884).

Українська історіографія загалом поділяла погляди російських вчених на характер взаємин Русі й кочовиків. Михайло Грушевський в «Історії України-Руси» зображає Степ «як небезпечного, шкідливого сусіда», підтримує думку про «культурну примітивність кочовиків», «стикаючись із культурнішим руським елементом, кожна турецька орда з часом мусіла підпасти впливу, якби зі сходу не приходили зовсім свіжі у своїй дикості турецькі елементи» [3: 2, с. 538].

Отже, можна виділити дві головні ідеї традиційного підходу до тлумачення степу:

1) сусідство агресивного «дикого» Степу – це головна причина слабкості руської державності й водночас причина зміцнення півночі – Росії, тобто винуватцем бездержавності оголошено географічне розташування країни, а не її народ;

2) боротьба зі Степом – заслуга Русі перед Європою, європейською культурою, теза про «Русь-Україну як «забороло від азійських орд» перетворилася на історіографічний штамп у працях різних авторів [19, с. 341; 4, с. 413].

Як зазначає Володимир Пархоменко, історія Степу Х–ХІІІ ст. є темною сторінкою, оскільки до нас дійшли дуже скупі відомості, до того ж їх склали автори, переважно ворожо налаштовані до Степу. Вчений пропонує обережно ставитися до «ідеї одвічної боротьби Русі зі Степом, що її висунув Сергей Соловйов та підтримали Васілій Ключевський і Георгій Плеханов» [21, с. 96].

Не можна, на думку Володимира Пархоменка, вести мову про ізольованість Русі від Степу, адже існувала розвинена обопільна торгівля (про що свідчать і Костянтин Багрянородний, і руські літописи, і дані археології). До того ж «сама мішаність степового населення за цей час свідчить проти повної... ізольованості (як економічної, так і культурної) його від сусідів» [21, с. 96]; у степу живуть слов’яни: уличі, тиверці, бродники. Володимир Пархоменко підкреслює неоднорідність степу. 968–1036 рр. – це доба сили печенігів на Дніпрі та значного їхнього впливу на Київську державу; за ними прихо-

дять торки або узи, які не мали такого значення для історії Русі, як печеніги. У 1055 р. літопис вперше згадує половців, під 1061 р. – їх перший похід на Русь.

Не погоджуючись із тезою про культурну примітивність кочовиків, учений зазначає, що і Літопис руський, і арабські джерела свідчать про наявність у половців міст, і додає: «Увесь час ми помічаємо у наших степовиків зацікавлення міським життям, їх стремління здобувати у наших князів міста», підтвердження чого історик вбачає у окремих повідомленнях руських літописів. [21, с. 996]. Володимир Пархоменко також звертає увагу на непоодинокі прояви ворожнечі степовиків між собою (особливо берендеїв і чорних клобуків проти половців). Причину цих конфліктів дослідник шукає у різних економічних інтересах та етнічних особливостях.

Згадуючи відомі союзи Русі зі степовиками, шлюби, культурні впливи, Володимир Пархоменко доходить висновку: «Принаймні верхня верства Русі не була ворожа степовикам», а боротьбу 980, 1016–1019, 1036 рр. з варягами характеризує як боротьбу різних впливів на Русі, боротьбу півдня проти півночі [21, с. 101]. Вчений пропонує переглянути усталені стереотипи та відкинути погляд, ніби вплив Степу був виявляючо руйнівним.

Високо оцінив дослідження Володимира Пархоменка і Андрій Ковалівський, який назвав ученого «видатним істориком стародавньої Русі» й виділив дві продуктивні ідеї Володимира Пархоменка: про Хозарську (Приазовську) Русь та про лівобережну степову державу Мстислава, що спиралась на Чернігів і Тмутарокань [10: 2, с. 148, 150].

Що ж стосується офіційної радянської історіографії, то вона характеризувала дослідження Володимира Пархоменка як роботи, «в которых преувеличено положительное значение кочевников» [17, с. 210], ігноруючи при цьому евристичну потенцію цих розвідок. А у зображенні взаємин Русі і Степу офіційна наука обрала модель «кривдник – помста». В академічних виданнях вказувалося, що «восточные славяне с оружием в руках героически отражали набеги степових орд» [8: 1, с. 46], а давньоруська державність перебувала на «значительно высшем (сравнительно с половцами) уровне своего исторического развития» [9: 1, с. 414]. Найпромовистішим антиподом підходу Володимира Пархоменка стала точка зору, що «в оцінці місця і ролі кочовиків південноруських

степів у житті Русі сучасний історик повністю може приєднатися до точки зору руських літописців» [19, с. 142].

Отже, дослідження Володимира Пархоменка з історії взаємин Русі і Степу не можна оцінювати поза історіографічним контекстом 1920–1940-х рр. Учений створив власну теорію походження та ранньої історії Русі, у якій вагому роль відведено східним впливам. Володимир Пархоменко наголошував на необхідності відмови від спрощення історичних процесів та зведення їх до «одвічної боротьби» Русі зі Степом. Важливіми складовими його теорії були ідеї про:

- 1) Приазовську Русь і східне походження полян;
- 2) боротьбу варязько-візантійського і хозарського капіталів як один із важливих чинників ранньої історії Русі;
- 3) лівобережну державу Мстислава, союзу хозарам та печенігам;
- 4) різнобічність русько-печенізьких та русько-половецьких стосунків;
- 5) необхідність врахування етнічної неоднорідності Степу і протиріч у економічних інтересах кочовиків.

Окремі думки та гіпотези Володимира Пархоменка є фактично однією із перших спроб формулювання тези про розташування України між Сходом і Заходом, яку пізніше розвинула наша історіографія. Стосовно ж авторського стилю, то Володимир Пархоменко виступає як майстер логічних побудов і узагальнення матеріалу, творець сміливих наукових гіпотез. Він будує свою теорію на основі різноманітних джерел, але уникає їх фетишизації, що є особливо необхідним при дослідженні ранньої історії, коли сліпе наслідування джерел без застосування реконструктивно-логічного методу не сприяє появі цілісної наукової картини.

Євген Маланюк у статті «Начерк культурного процесу» підкреслює, що Степ не є односемантичною категорією, він багатогранний, багатовекторний, тому доцільно розглянути семантичні площини степів, їх кілька: «степ-ландшафт, степ-слава, степ-територія, степ-ворог, степ-прокляття» [2: 4, с. 97]. Впливові Сходу на українське суспільство сприяла відсутність виразної граничної лінії між заселеною країною і Диким полем: «внутрішнє перетворення українського суспільства відбувалося під впливом того виклику, що його ставило Дике поле» [13: 1, с. 50].

Міфологема степу – не що інше, як психоментальна особливість українського народу, віддзеркалена у його свідомості і закладена на підсвідомому рівні. В українській мові вона складається зі слів «степ», «поле», «нива», «лан», у той час як для називання аналогічних ландшафтів в інших країнах світу найчастіше вживаються слова-екзотеризми «прерія», «савана», «пампаси», «пампа», які в українській мовній картині світу є ситуативними. Міфологема дуже важлива, оскільки степова зона, порівняно з іншими фізико-географічними зонами України, обіймає більшу територію – 40% усєї площі. Зрозуміло, що цей географічний чинник впливає на художню картину світу.

Прикметниками-означеннями міфологеми степу виступають слова, що виражають протяжність (безкрай, безмежний, неозорий), характер рельєфу (відкритий, рівний, розлогий), кліматичні особливості (весняний, гарячий, холодний), колір (білий, голубий, рожевий, рудий), пахощі (запашний, пахучий), наявність води (безводний, засушливий, мокрий), наявність і характер рослинності (багатий, голий, квітучий), характер тваринного світу (безгомінний, мертвий, порожній), наявність / відсутність людей (безлюдний, дикий, малонаселений), психологічне сприйняття (зморений, зранений, невмитий), історичні асоціації (козацький), емоційну оцінку (вільний, замислений, замріяний, злий), географічну характеристику (бессарабський, запорізький, таврійський).

Міфологема степу дуже поширена в усній народній творчості, зокрема у збірнику «Малороссийские песни» Михайла Максимовича (1827) вона найчастіше виражається лексемою «поле». Таких випадків тут зафіксовано 33, напр.: «Гомін, гомін поді брові, / Туман поле покриває»; «Ой у полі сніжок порошок, / Аж там козак забитий лежить», із них 7 разів слово «поле» вживається із постійним епітетом «чисте», що робить його синонімічним за значенням до слова «степ»: «Із якої тебе, брате, / Стороньки ждати? / Чи од чистого поля, / Чи од чорного моря, / чи од славного Запорожжя?».

У «Фольклорних записах» Марка Вовчка та Опанаса Марковича (1983) лексема «поле» зафіксована 140 разів, із яких 12 у складі порівняння «як билина в полі»: «Сама я, самісінька, як билина в полі, / Не дав мені господь ні щастя, ні долі» [7, с. 14]. Тут вона фігурує як національно маркована міфологема.

У творах Григорія Квітки-Основ'яненка лексема «поле» вжита 61 раз, «степ» – 4, напр.: «На-

гайкою перелічить писар мерців, як у степу косарів», із них три рази – у зменшено-пестливій формі «степок»: «Тільки що вийшли з улиць на степок, от Олена як крикне». У такій же формі вживає автор і слово «нивка» (11 разів), «нивонька» (1 раз): «Вийдуть на нивку, мужик тою косою маха, маха...». Слово «нива» письменник вживає лише двічі, напр.: «...Та й ниву поливають і копи змочують гіркими сльозами», а «лан» – тричі: «...Будемо лани окропляти, будемо молитися». [7, с. 14]. Міфологема степу у письменника збагачена енергетикою фольклорно-поетичної образності

У поезіях Тараса Шевченка лексема степ вжито 128 разів. Напр., у вірші «Думи мої, думи мої...»:

Чом вас вітер не розвіяв
В степу, як билину?

Тут же:

За степи та за могили,
Що на Україні,
Серце мліло, не хотіло
Співать на чужині...

Або:

Як та воля, що минулась,
Дніпр широкий – море,
Степ і степ, ревуть пороги
І могили – гори.
Там родилась, гарцювала
Козацькая воля;
Там шляхами, татаркою
Засівала поле...
Засівала трупом поле,
Поки не остило...

Слово «поле» Тарас Шевченко вживає 181 раз. Напр.:

Високії ті могили, –
Чорніють, як гори,
Та про волю нишком в полі
З вітрами говорять.
Або ще один приклад:
Де та доля пишається?
Чи то в шинках з багачами?
Чи то в степах з чумаками?
Чи то в полі на роздоллі
З вітром віється поволі.

Слово «нива» поет використовує 17 разів.

Орися ж ти, моя ниво,
Долом та горою!
Та засійся, чорна ниво,
Волею ясною!

Або:

Розвернися на всі боки,
Ниво-десятино!
Та посійся не словами,
А розумом.

Степ у Тараса Шевченка зберігає архетипно-міфологемну сутність, він передбачає наявність міцних асоціативно-смыслових зв'язків, які сакралізують образ, за ним прочитується кривава історія України та доля козаків, чумаків, коханих, які чекають на повернення воїнів зі степу. Міфологема степу є однією із ключових, які «унаочнюють героїчну, історико-драматичну долю української нації» [18: 11, с. 80]. Поетичні пейзажі степу в нього фрагментарні, прозаїчні, пластично-панорамні, визначальні для українського етнопростору. Найчастіше степ у поета асоціюється із могилою. Могили, або ж кургани – невід'ємні частини степового космосу. Сакралізуючи степові могили, поет «закріплює» їх ейдетичність і знаковість, у нього немає степу без могил, вони стають «кодами його націософських поглядів». «Зберігши народнопоетичну концепцію степу як козацької вольниці, поет створив довершену художню модель степу як знаково-національного елемента українського пейзажу» [18: 11, с. 80].

У творах Панаса Мирного степ, поле також збагачені новим змістом і контекстуальними конотаціями. Поле символізує землю-матінку, яка годує народ, без якої не може прожити жоден селянин: «Селянин без поля – старець без рук і без ніг. Поле його годує, поле його втішає, на полі він виростає, на полі часом і вмирає...». Слово «степ» він вживає 86 разів, «поле» – 184 рази, «лан» – 36 разів, «нива» – 26 разів. Степ, поле і нива змальовані пластично словом і пензлем, їм притаманна яскрава орнаментальність і декоративність.

У мові творів Михайла Коцюбинського переважають слова «поле» і «нива». Слово «степ» зафіксовано 7 разів, 5 – в оповіданні «Дорогою ціною», напр.: «На широкі бессарабські степи, вільні, без пана й панщини, рвалась гаряча уява й тягла за собою сотки й тисячі...»; або: «Справді, сонце встало й оглядало світ палаючим оком, а на степовому горизонті немов справді зависла

хмарка куряви»; 2 рази – в «Intermezzo», напр.: «Мої дні течуть серед степу, серед долини, налиті зеленим хлібом». Степ у Михайла Коцюбинського вільний, широкий, має власні назви – Озівський, Бессарабський [7, с. 16]. У степових пейзажах письменника легко помітити символічність – одночасне існування кількох смислів і підтекстів.

Національні конотації міфологеми степу, поля, ниви можна помітити у творах Юрія Яновського, Євгена Маланюка, Іван Багряного, Олесь Гончара, Павла Загребельного та ін.

Дмитро Донцов аналізує рецепцію українського степового ландшафту у повісті «Pożoga» Зофії Коссака, де описано життя людей, що пристосувалися до степу і він, звісно, позначився на їхній психології: «Harmonijne wzgórze, staczające się na wzgórze, falowały lasami i zbożem, radując się same w sobie swej rodzajności i sile. Na nich leżały przezroczyście, długie cienie od chmur wędrownych, dalekich. Między wzgórzami, w dole, były stawy, nad stawami w okrag rozłożone wsie. Każda wieś przerośnięta była gęstwą sadów, które wiosną otulały chaty niby welon. W chatach tych mieszkał lud rosły i krzepki, śpiewający najpiękniejsze w całym świecie pieśni, leniwy i senny, ale sennością żywiołu, gotowego w każdej chwili powstać huraganem. Lud ten, nad wszystko inne siłą fizyczną ceniący, pobłażaniem gardził jako dowodem słabości, surowość uznawał, a za niesprawiedliwość mścił się zaciekle i strasznie» [11, с. 7]. На думку Дмитра Донцова, Степ, скупаний у сонці, безтурботний і прекрасний, і Степ, як тернове поле, сповитий жахом, – ось ґрунт, на якому виріс дух цього народу, його світогляд і його естетика, так само розділена на два ворожі почуття, що лежать в основі його психіки: одне – виклик жорстокій дійсності, друге – втомлений короткочасний відступ перед нею. Боротьба цих двох почуттів ще триває...

Революція 1917 року «zastała Ukrainę wśród walk ideowych tych dwu aspektów jej duszy zbiorowej» [6: 2, с. 709]. Країну спіткала катастрофа – громадянська війна, революція політична, земельна, національна, тепер армія керує майже десятьма народами, які міряли країну вздовж і вшир. Це був стрес, невідомий цій бурхливій країні більше двохсот років. Стрес, який викликав нечувану плутанину понять і позначився на всьому житті розумової країни, зокрема на її літературі. У перші три роки, серед брязкоту зброї, замовкли музи. У 1920 році в Україні проголошено епоху так званої пролетарської літератури. Дмитро Донцов підкреслює «так званої», тому

що сама радянська критика ставить великий знак питання над комуністичною правомірністю багатьох українських письменників тієї епохи. Автори дореволюційної епохи, глибоко закоренілі в літературні традиції своєї землі, замовкли. Проте активно зі своїм «новим словом» заворушилася бундючна молодь. Настала епоха гігантського літературного виробництва, що почалася в українській республіці і за гетьмана, і тривала за більшовиків. «Sam bolszewizm, oczywista, nie był przyczyną tego zjawiska, podobnie jak restauracja we Francji nie sprzyczyniła zjawienie się Balzaka albo Merimé, podobnie, jak zjawienie się Puszkina, Gogola i Lermontowa nie sprzyczyniły rządu Mikołaja I. Przyczyną, w danym wypadku, była sama rewolucja» [6: 2, с. 710].

Молодь, вважає Дмитро Донцов, прийняла революцію насамперед абстрактно, потім – в її комуністичній конкретизації. «Mahometem i Omarem tej rewolucji był Lenin, autor nowego Koranu oraz zwycięski Kalif w jednej osobie. On też stał się bóstwem tej młodzieży, a Rosja rewolucyjna jej drugą ojczyzną... Podobnie Heine tworzył kult pogromcy swej ojczyzny Napoleona, a Schubert, w rok po Jenie, pisał utwory na jego cześć. Toteż ody do Lenina, przekleństwa Europy burżuaznej w rodzaju znanego Puszkiniowskiego «Oszczyercom Rosji» razem z hymnem na cześć industrializacji i «ciężkiej dłoni proletariatu» – oto były płody literackie tej psychozy masowej, której, po woli lub po niewoli, uległa wówczas młoda generacja piśmiennicza na Ukrainie» [6: 2, с. 710].

Більшовизм, ця психічна масова хвороба століття, прагнула зруйнувати увесь світ, або, як писав поет Едвард Стріха, «спалити Париж і розцілувати всіх парижанок». Усі співали про те, як народилася, як прийшла, як блискавкою гриміла молода епоха, вона була, як весна, що кличе в тривожне невідоме. Але ентузіазм швидко охолов, якраз у міру здійснення її «романтичних» ідей. Після епохи «Sturm und Drang» настала осінь більшовизму. Кожен із тих ентузіастів змушений був, як Ремарк, пережити повернення (роман Ремарка «Повернення»), пройти свій зворотний шлях, на якому все було розчаруванням: колишня ще свіжа боротьба всіх проти всіх, була ЧК, був «Самогон» (оповідання Миколи Чернявського), гієни, що годуються за рахунок мас, були доробкевичі революції, блакитна українська Савойя, розтоптана визволителями з молотом і серпом (останній так надмірно нагадує грізну для України емблему півмісяця)... Відгрімилі фанфари, почався зворотний процес.

Напій революції виявився занадто сильним тунком для солодких менестрелей «нової епохи», які уявляли собі майбутнє України як світлий сонячний день. Чекіст Фальківський, раніше чутливо-сентиментальний поет, тепер скаржився на гекатомби трупів на вівтарі нового божества. Тичина та інші створили красиві і сильні поеми-мартирології свого розп'ятого краю, чудові пісні плачу самотньої Матері Божої, яка заблукала в Україну, згорбилася від жаху і смутку, ламаючи руки, що «вже не буде ніколи раю в тім проклятім краю». Копиленко, Хвильовий, Сенченко й інші новелісти з неабиякою силою спостереження малювали трагічну картину українського села після «переможної революції». Навіть її шанувальники – Головки, Панч та інші, відомі своїм вихвалюванню нової доктрини, – писали на неї жовчні памфлети у стилі Еміля Золя. І все це лунало не як Марсельєза триумфальної революції, як того вимагав Торквемада від літератури, а як сумний і грізний акомпанемент походу до Кальварії народу. Дмитро Донцов підкреслює: «Literatura ukraińska wstąpiła w okres tzw. «zanepadnyctwa», defetyzmu, kiedy to nie widziano już żadnego jasnego przesmyku światła wśród ciemnych chmur, otaczających widnokrąg. Jednym słowem, ukraińscy bojownicy komunizmu w literaturze, po walnym zwycięstwie «swej» idei zrozumieli, że każdy z nich był tylko Bartkiem Zwycięzcą...» [6: 2, с. 711].

Чи то було розчарування, свідоме повернення до власних літературних традицій? Розчарування – мабуть що так, повернення – не зовсім. То була, вважає автор доповіді, поки що глибока криза розколотої надвоє душі народу, яка (як колись Гоголь) напевно шукала синтезу між світом понять і відчуття рідної землі, з якої виросла, і світом тієї «patrie intellectuel», яку знайшла в Росії. Прийняте холодним розумом віровчення і постале проти нього почуття постійно воювали між собою, як запеклі вороги. Передусім жахом видавалося чуже, агресивне місто. У нього не вписувався степовий комуніст (або той, хто себе таким вважав), він почувався, «мов прибудна сука під чужим вікном». Лаяв місто, незрозуміле, повне невідомих контрастів, загадкове, яке налягало на нього, втомленого романтика вагою свого феєричного пульсування життя. Відчував себе чужим стосовно часу, у якому, «мов раби лягли до ніг машини»; зневірившись, запитував: чи має загинуть «незламна сила хат», щоб воскреснути в залізних м'язах заводських труб? Хіба правда, що для щастя всіх треба знищити село? З одного боку – бетон і залізо, з іншого –

«волинський давній ліс і степові могили», мов глина в руках нового комуністичного скульптура. Йти з тим скульптором проти свого села? Але це означає «розійтися зі своїм першим коханням». «Nowy Mesjasz szedł z Moskwy. Witano go, chociaż ziemia drżała pod ciężkimi stopami sowieckiego Golema, chociaż spoza czerwonej maski odsłoniło się «zwyczajne sobie oblicze Iwana Kality, oblicze staro-kremlińskich zbieraczy ziem ruskich». Jego, tego «zbudziela» miała witać Hosanną Ukraina? Biegnać za dalekim światłem Komuny, nawet wtedy, kiedy (jak mówił Sosiura) «droga do niej prowadziła po kościach mego narodu»? Złudzeniem pokazał się i polityczny i socjalny ideał czerwonych» [6: 2, с. 712].

Був оманливим, вважає Дмитро Донцов, ідеал нової культури. Анархістом міг виступити степовий комуніст типу волоцюг Гамсуна або жебраків Горького. Кожен бажав хоча б у чотирьох стінах власної хати мати право бути собою. Але червоний Мефістофель, той «Diable boiteux» Алена Рене Лесажа заглядав на дно його горщиків і совісті. Вимагав досконалого морального ексгібіціонізму і каяття у борг, навіть за недосконалі вчинки, публічні каяття à la Раскольников. Цим також обурювався Степ, закривався в собі, як Діоген, глушачи презирство до нових барабанщиків, як до давніх скіфів чорноморські греки. Рильський та Зеров різьбили красиві сонети на честь вимріяної української Еллади:

Так в Давній Ольбії захожі різьбярі
Серед буденних справ і шкурної громади
В душі плекали сон далекої Еллади
І для окружних орд, для скіфів-дикунів
Різьбили з мармуру невиданих богів.

Так розвіявся первісний ентузіазм. Уся пишність загальної ідеї відкрилася як звичайна, добре відома в соціології спроба трансмутації утилітарних цінностей у цінності моральні й метафізичні. Вже не вірили в ту метафізику – *ragaisan du gvalt* – а серце кожного з тих молодих неофітів роздерлося надвое: «Наліво йти не хочу, направо страшно йти». Це невпинний рефрен української прози та зазбручанської поезії того часу. Це був конфлікт між розумовим «Знаю» і чуттєвим «Хочу». «Ми знаємо, – каже селянин у романі Головка, – що колективізація добра річ, а тільки ми її не хочемо, тому що почуття власності нам в утробі сидить, бо воно у нас збірне, чортяче».

«Революційність, – писав Бухарін, – вимагає впевненої налаштованості, сказу, оптимізму,

повної віри в свою справу». Ні цієї віри, ні цього сказу не могла висікти з українського письменства оперта на чужий світогляд ідея червоної революції. «Nie mogła inteligencja ukraińska dać się porwać, żywiołowo oddać się nastrojom, napływającym zzewnątrz. Prekursorami rewolucji bolszewickiej w Rosji byli Tołstoj, Dostojewski, Gorkij i Błok. Ukraina takich prekursorów nie miała. W Rosji już pierwsi słowianofile głosili wojnę świętą przeciwko burżuazji europejskiej. Zjawienie się nowych (bolszewickich) wartości poprzedziła tam rosnąca niepewność wartości istniejących» [6: 2, с. 713]. Нічого подібного не було в Україні, тут хіба що панувало презирство самих більшовиків до буржуазних *par excellence*. Підсвідоме прагнення літераторів України йшло в іншому напрямку, ніж те, змістом якого був більшовицький ідейний комплекс, тому повинна була зійти на узбіччя література, на яку чортом дихала чужинська ідеологія.

Та, на його переконання, не зійшла. Щоправда, інквізиція не спала. Деякі організації (напр., ВАПЛІТЕ) було розпущено, натомість засновано ВУСПП (Всеукраїнська спілка пролетарських письменників), яка, як оберпрокуратор Св. Синоду над церквою, спостерігала за благонадійністю літератури в Україні. Одних змусили мовчати, інших (напр., Г. Чупринку) розстріляли, від ще інших вимагати каяття, а треті перейшли до колективу придворних панегіристів. То тільки Атилла (після взяття Мантуї) велів спалити своїх запопадливих панегіристів разом з їхніми бездарно-підлабузницькими віршами. Проте радянський режим не такий жорстокий: дає їм жити і писати для хвали, якщо не літератури, то режиму.

Але все-таки навіть за тих обставин українська література не зійшла на манівці. Крім панегіристів, крім закритих у собі факірів чистого естетизму, крім розчарованих, із загального хаосу повільно поставала нова течія. Ортодокси марксизму охрестили її «жовто-блакитним бандитизмом», «фашизмом», «літературною Вандеєю», хоча найкраще її назвати неоромантизмом. Визнається те, що милує. Поки думка перебуває лише у свідомості, не сягаючи нашого підсвідомого «я», вона діє, як порох у шухляді. Це відчували загнані до комунізму українські літератори, які, за Салтиковим-Щедриним, «за велінням начальства пізнали істинного Бога». Отже, було бажання помирити накинуту свідомість із власною підсвідомістю. Знищити власну совість (в образі матері повстанців) – такою була тема низки повних драматизму творів ко-

муністичної літератури на Україні («Я, романтика» Миколи Хвильового», «Смерть» Бориса Антоненка-Давидовича): «Розум кличе на нову дорогу..., але серце здригається... Адже треба взяти револьвер у руку!»

Дмитро Донцов стверджує: ми знали, що та спроба не дуже вдалася. Повернутися ж до колишньої дореволюційної ніжно-чуттєвої, ідилічно-епікурейської підсвідомості оспіваного степу по стількох пройдених випробуваннях було неможливо. Саме тоді з'явилися літературні франсьєри, які пригадали інший психічний вигляд Степу – його душу, непохитну, бурхливу, байдужу до чужого, яка більше відповідала їх темпераменту. Таку душу полюбив Шевченко. Треба розбудити в собі приспану активну підсвідомість народу, і на ній, як на постаменті аєге регенніус, звести власну будову нової свідомості! Пристосувати несвоє «Хочу» до свого «Знаю», а своє «Знаю» до свого «Хочу». Не милуватися тим, що під примусом визнано, тільки сміливо визнати те, що живе в глибині серця і не перестає захоплювати. Було в тому трохи хаосу, але й були думки тверді і світлі. Так постало гасло нової течії: найперше – відособлення від російської культури (перед революцією про це писали тільки одиниці), далі – очевидна орієнтація на Європу. На яку Європу? «Все одно на яку, – відповідали прибічники нового напрямку, – на вчорашню, сьогоднішню, буржуазну, пролетарську, мінливу і вічну, на психологічну Європу, на те, що називається *Homo europæus*». «A myślano ten typ w jego permanentnej dynamice intelektu i woli: «To jest Luther, to jest Bebel, to jest doctor Faust, wszystko, co otwiera nam bezgraniczną perspektywę nieokiełzanego ducha ludzkiego. Cechą tego typu jest aktywność i odwaga śmiechu. A gdy to czytamy, dziwnie przypominamy sobie prawie identyczne definicje *Homo europæusa*, dane przez Valeriego, Tomasa Manna, Massiego» [6: 2, с. 714].

Дмитро Донцов вважає, що той тип, той ідеал мав стати протидією щодо впливу з півночі, «московських зв'язків, великих, потужних, фатальних», і щодо анемічного ідеалу степового *lazarroni*. «Z Rosją się jeszcze nie zupełnie zrywa, lecz chce się odróżnić polityczny sojusz od kulturalnego, wyznaje się Mahometa jako kalifa, lecz odrzuca się jego Koran; marzy się o własnej twórczości, «o fanatycznej wierze we własną przyszłość». Marzy się o nowym pokoleniu śmiałych konkwistadorów, z niegasnącym ogniem w sercu, spragnionych nieznaných ziem» [6: 2, с. 714].

Дмитро Донцов посилається на слова Аглаї, героїні повісті Миколи Хвильового «Вальдшнепи»: «Я – нова людина нашого часу... Мене від природи покликано до кипучої діяльності, і я хочу творити життя. Не так, як його творите ви, Ганно, і не так, як ти, Дмитрій Карамазов..., а так, як його творили хоробрі на протязі тисячі років... Ви, звичайно, кажете, що я проповідую ідеологію нової буржуазії – хай буде по-вашому. Але й буде по-моєму, бо ми – я й тисячі Аглаї у спідницях і штаних – не можемо жити далі без повітря» [20: 2, с. 244–245]. Це вже щось із нового месіанізму, підсумовує Дмитро Донцов, звична дорога народів відроджується через етапи рідної мови, народної поезії, месіанізму.

Другий із цієї групи, Борис Антоненко-Давидович, також утверджує свою «вишнево-просвітянську Україну», дорікає народові, ймовірніше поколінню, що воно досі нічого кращого не придумало, крім бандури і полотна. Але й чужого теж не визнає, підкреслює, що соціалізм із чужим несумісний, він відділяє від людини традиції народу. Запитує себе, яку культуру той чужий соціалізм буде поширювати на Україну: «Українство ... Що воно для тих, для кого не було ні Берестечка, ні Полтави, ні Крут? Їхня віра новий Коран, з яким хочуть пройти через весь світ, стерти кордони, змішати всі народи в одну масу затоптаних рабів» [1: 1, с. 228]. Дмитро Донцов стверджує: «Nie, tylko nie to! Ale i nie sentymentalni heroldowie chleborobskiej Ukrainy, których trzeba wystrzelać nawet z punktu widzenia narodowego, bo młody naród nie śmie być sentymentalny, nie śmie cuchnąć zgnilizną moralną, musi być z żelaza!» – в життю, як również w remce o życiu w Lwówskich duchowej» [6: 2, с. 714].

На його думку, нова течія не капітулює перед незрозумілим містом. Не боїться його більше. Навпаки – бажає, як Євген Плужник, переварити в собі і «ширококрилий вітер степовий» із його пафосом, і «бруку темний та холодний вий», бо ж сам поет, як Верхарн, закоханий у дражливу, незвичайну поезію міста. Отже, сучасні письменники не хочуть чужої догми, але не хочуть і самі більше жити без віровчення. Лають характер свого народу, «м'який, як квітка», «лагідний, як пух під рукою». Шукають тем у минулому. Так стовідсотковий комуніст Сосюра, наголошується в доповіді, пише красиву поему про Мазепу, в якій навіть під мікроскопом не знайти ні крупинки «класової боротьби»; звертається до тих глибоких часів своєї країни, коли не кобзу стиска-

ла сильна долоня варягів, тільки меч, викликає
тінь Мономаха:

Грималь відвага на всі віки,
Той крик варяга, той стиск руки!

Звучить у цьому голосі вже інше, щось із думи американських «фронтерсменів» на кордоні між варварством і цивілізацією, із думи, яка не боїться заявити, що «життя – це царство сили», що не користь і не щастя є метою життя, що «*trzeba mieć w sobie coś, co by wypełniało całą istotę. Nalewałoby mózg i żyły, prężyło mięśnie do czegoś wielkiego, nadzwyczajnego, heroicznego*» [6: 2, с. 715].

Ця нова думка і жадова великого вступає у протиріччя із менторством півночі, не хоче з ним ідентифікуватися. Тим асиміляційним заповітам Москви кидає виклик ще один поет – Микола Бажан:

Ти кажеш, що я твій, а я клянусь, готовий
Дволике серце розламати навпіл,
І дати псам напитися із жил,
Коли є крапля там твоєї крові!

Така поезія справляла враження скандалу. Не дивно, що неоромантиків радянська критика називала націоналістами, запроданцями Заходу, ворогами російської культури, вони в її очах поставали «*jako odnowiciele i apologety dawnych tradycji wojowników stepowych, nie znających wahań, krążących w podbojach przez dzieje ludzkości*», «*których najpiękniejszym szczęściem było iść naprzód*», «*kowtaty pył micnyj, sołodkij duch*» [6: 2, с. 715].

Таврувала тих письменників харківська «Критика» за «*abstraktny kult ruchu*», позбавлений конкретного змісту і методології, за «*kult abstrakcyjnej woli zwycięstwa*», «*kult mocnego człowieka*», цілком протилежні креду новітніх московських апостолів. Клеймували неоромантиків за те, що вони закликали не до голосу «*świadomości proletarskiej*», а до «*głosu krwi*» і до минулого своєї землі, до моральних цінностей, що нагадують «*la voix du sang*» і «*l'instinct du terroir*» Баресса.

До тієї самої групи, вважає Дмитро Донцов, належить і т. зв. літературна Вандея української еміграції (Євген Маланюк, Юрій Липа, Улас Самчук, Леонід Мосендз), яка, на відміну від французької Вандеї, дивиться в минуле і не має перед собою ні Шатобріана, ні Йозефа Мейстера. У творах «вандейчиків» звучить сум

за своєю наївно легковірною, жінкоподібною країною, звучить болісно гірке Франкове «я не люблю Русі!» А освітлює їх ідеал перетворення своєї спокійної і розкішної Еллади у новий Рим із його спартанськими рисами, в ідеал чогось досі у тих степах не баченого, в пісню туги і бажань, які вибухнули і кометою пролетіли над їхньою землею в той час, коли впав царат, коли серед крові і вогню встала України, вимріяна Шевченком. У них останній знайшов нарешті своїх учнів...

Дмитро Донцов стверджує, що частково (хоч не зовсім) до цієї групи належить молоде покоління українських письменників з іншого берега Збруча (Олесь Бабій, Микола Матіїв-Мельник, Володимир Кучабський), які зі страшною доби 1914 року видобули нові і сильні акорди, оспівують трагедію злетів і падінь народу; акорди із зовсім іншими, ніж досі інтонаціями. А запліднили їх твори старші майстри – Василь Стефаник і Марко Черемшина.

Дмитро Донцов називає цю групу неоромантиками, бо з їхніх творів випромінює глибока ностальгія сильних почуттів, свобода, експресія життя небезпечного і чарівного, як сон. Вони вірять не в логіку розуму, а в логіку безпомилкового інстинкту і зовсім не вважають, що жадова життя потребує якогось раціонального виправдання. Прозирає в них і невелика нота зневаги до нового снобізму, який як і завжди, так і тут є символом закостенілості. «*Podobny był i styl ich, w którym nikną kontury rzeczy i załamują się proste linie w szale, spragnionym nie odtworzenia rzeczy, tylko stworzenia ich podług własnego: «tak chcę!»*. I nawet gdy są realistami we formie, to jest to realizm Merimé i Stendhala, gdzie romantykę formy zastąpiono przez romantykę treści, a powódź słów – przez giętki ewokacyjny lakonizm. Była to, równocześnie, tęsknota za stepem przeszłości, stepem rycerzy chrześcijańskich, księcia Ihora z jego wyprawą na hordę połowiecką, tam, gdzie migocą «*krywawymi zori*», gdzie szcęk «*czerwonych szczytów*» [6: 2, с. 716]. Це була, однак, романтика Колумба, Пісарро і Пікарда, романтика, повернена обличчям не лише до минулого, а й до майбутнього, романтика, яке живе не тільки спогадом, а й надією, поєднує, як символ, романтику козацтва з романтикою молодого народу. То була нова *mentalité*, оперта на вікових традиціях раси, яка вже поглинула в себе атмосферу буремних років, долаштувавши її до загальної тональності власної душі.

Ця література, вважає Дмитро Донцов, стала вираженням волі не вузьких прошарків суспіль-

ства, а всього народу, його бажання створити свій універсум, у якому поезія не обмежилася б роллю спостерігача, а виливала б власне терпіння в енергію чину. Ці письменники приносять нову естетику, без колишньої манірної чуттєвості і безплідної мрійливості, порушують нові проблеми перед тодішньою літературою, насправді чужою, намагаються створити письменство, органічно пов'язане із життям народу, з його неповторною культурою. Ідеалом нової течії літератури, порівняно з довоєнною, стає «*homme gerrieux*», тип словесності, з яким завжди ототожнював себе кожен суспільний прошарок і кожен народ, оголошуючи свій вступ на світову сцену.

Якщо ми хочемо шукати аналогії, пише Дмитро Донцов, то знайдемо її у європейській літературі, яку Ернест Сейлер назвав літературним імперіалізмом (*l'imperialisme literaire*) із його атмосферою, насиченою ферментами енергії і пристрасті, бажанням приносити і мати, з його схилянням перед силою, презирством до слабкості і безплідності; літературний імперіалізм, представниками якого був в Англії Кіплінг, у Франції – Монтерлан, у Росії – Бабель.

Дмитро Донцов не хоче сказати, що всі неоромантики – «вандейчики», є серед них і комуністи. Але існує, мов незрима нитка, зв'язок представників цього напрямку навіть на його крайніх полюсах, де вони стоять на суперечливих ідейних засадах. Поеднує їх стихійна жертвовність щодо життя, яке вони схоплюють у його основних рисах, відтворюючи апофеоз нової людини віри і твердої душі... Яким буде конкретний зміст цієї «нової людини»? Дмитро Донцов підкреслює: «*Biorąc pod uwagę, nawet przez krytyków sowieckich nie zaprzeczony brak jakiegokolwiek bazy społecznej dla komunizmu na drobnomieszczkańskiej Ukrainie, – myślę, że skonkretyzowanie tego ideału «nowego człowieka» w literaturze ukraińskiej, pójdzie w kierunku budzącej się idei narodowej; idei, która przełamie w sobie sentymentalno-łzawy aspekt skapanej w słońcu południowym leniwej Ukrainy samowystarczalnego chleboroba, z drugiej zaś strony – przełamie w sobie nawiązany z zewnątrz ideał internacjonalizmu rosyjskiego, znajdując własną obiektywizację swego świata wewnętrznego, z rozwiniętego na świecie Okcydentu, którego częścią zawsze była Ukraina*» [6: 2, с. 716].

Донцов запитує, чи після портретів діячів Конвенції, не малював Давид портрета Наполеона? Чи автор «Героїки» не створив десятьма роками пізніше шедевр на хвалу свого народу? То була та сама метаморфоза інтер-

націоналізму, докази якої помітні в сучасній українській літературі.

Степ, про який писала Зофія Коссак, «*step wsi, otulonych gęstwą sadów, step pięknych pieśni śpiewanych przez lud leniwy i senny*», на думку Дмитра Донцова, вмирає разом із літературою, до цього часу добре знаюю, «*literaturą prowansalską*». Натомість у муках, у братовбивчому вальсі, у болях постає нова література, триває боротьба за «*to, który z dwóch tyków stepowyka*» укріпитися в душах майбутніх поколінь. Триває боротьба за створення нової душі народу, який зневажає милосливість, не терпить несправедливості, суверенний у своїх силах, із серцем, загартованим у гієні, яку пройшов лише той, хто усвідомив своє особливе «я» і поспішає повідомити про це Урбі й Орба.

Цю боротьбу, вважає Дмитро Донцов, віддзеркалює сьогодення українська література.

Отже, на його думку, література степу – це література, породжена степом, у якій в один вузол сплелися його різновиди: степ-ландшафт, степ-слава, степ-територія, степ-ворог, степ-прокляття. Це література країни, де віками панувало рабство і занепала активність нації, і лише незалежна українська держава може забезпечити справжній розвиток художнього слова. Література для нього є віддзеркаленням життя нації. В історії українського письменства він відзначає дві тенденції розвитку художньої думки: 1) культ енергії, сили, волі до дії – ці якості притаманні творам Тараса Шевченка, Лесі Українки, «трагічним оптимістам», їх поезія уособлює велич людської особистості, яку не зламали жодні випробування, основний тон їхніх творів – віра в Бога, пристрасна любов до своєї країни, поняття честі й особистої гідності, їхня поезія несе ідею лицарства; і 2) пасивне споглядання світу, коли література є виявом декадансу, ширить пасивно-песимістичний світогляд. Він вказує на трагічну роздвоєність радянських письменників (Павло Тичина, Володимир Сосюра), вони залежать від комуністичної доктрини. Їх творам бракує діонісійства, вони свідчать про безвольність і рабську покору українства, такі митці нездатні повести українську націю на боротьбу за повне визволення, вони нездатні прищепити народові дух експансії.

Дмитро Донцов є послідовником філософії екзистенціалізму, він запозичив від Фрідріха Ніцше вчення про надлюдину і натовп, ірраціональне і національне, необхідність трагедії для народження «духу музики», переконання, що

тільки боротьба і кров можуть принести перемогу. Для літератури Дмитро Донцов приміряє ніцшеанське вчення про аполлонівське і діонісійське начала в мистецтві, він стає апологетом діонісійського начала, вважає, що його бракує українській літературі. Діонісійство у нього асоціюється із дисгармонією, внутрішньою енергією, зривом, естетизацією непривабливого в житті, культом трагічного, антиномічного. В його діонісійство не вписуються Пантелеймон Куліш, Михайло Драгоманов, Григорій Квітка-Основ'яненко, бо вони пасивні, «чорно лживі», у їх творах домінує міфологема степу, селянська тематика і патріархальний світогляд, канони селянського мислення. Треба рівнятися на Івана Вишенського, Григорія Сковороду, Тараса Шевченка, Лесю Українку, Миколу Хви-

льового, Олену Телігу, Євгена Маланюка, Олега Ольжича, бо вони дух ставлять вище за матерію, готові згоріти до тла заради святої ідеї, їхня поетика насичена середньовічною твердістю в переконаннях і екстатичною експресією. Їхні твори здатні збудити націю він провінційщини, дати їй ясний етичний ідеал, навчити людей керуватися справжніми цінностями, виробити в собі здатність приймати самостійні рішення, в яких органічно поєднувалися би гуманізм і любов до своєї батьківщини.

Власне, боротьба між двома таборами письменників, між двома літературами триває. І це боротьба за душу народу, за те, який тип степовика у цьому двобої перемаже – скіф-орач, безтурботний гречкосій, чи лицар, носій «мудрості заліза» попередніх українських віків.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Антоненко-Давидович Б. Смерть / Б. Антоненко-Давидович // Антоненко-Давидович Б. Твори: У 2 т. – К., 1991. – Т. 1.
2. Астаф'єв А. Психологема степу як геополітичний фактор в історіософії Євгена Маланюка / А. Астаф'єв // Сіверянський літопис. – 1998. – № 4.
3. Грушевський М. Історія України-Руси / М. Грушевський. – К., 1992. – Т. 2.
4. Домбровський О. Студії з ранньої історії України / О. Домбровський. – Львів, Нью-Йорк, 1998.
5. Донцов Д. Літературна есеїстика / Д. Донцов. – Дрогобич, 2010.
6. Doncow D. Literatura stepu // Archiwum Dmytra Doncowa. Biblioteka Narodowa w Warszawie / Doncow D. – MF 80378. – Zw. 2.
7. Єфименко О. Концепт «степ» в українській мові: словникова, текстова і психолінгвістична парадигма. Автореф. дис... канд. філол. наук / О. Єфименко. – Харків: Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, 2005.
8. История Украинской ССР / Гл. ред. А.Касименко. – К., 1953. – Т. 1.
9. История Украинской ССР / Гл. ред. Ю.Кондуфор. – К., 1981. – Т. 1.
10. Ковалівський А. Зв'язки зі Сходом та сходознавство у Києві й Наддніпрянщині в середні віки / А. Ковалівський // Східний світ. – 1995. – № 2.
11. Kossak Z. Pożoga / Z. Kossak. – Kraków, 2008.
12. Кримський С. Під сигнатурою Софії / С. Кримський. – К., 2008.
13. Лисяк-Рудницький І. Україна між Сходом і Заходом / І. Лисяк-Рудницький // Індоевропа: Етносфера. Історіософія. Культура. – 1992. – Кн. 1.
14. Мавродина Р. Киевская Русь и кочевники (печенегі, торки, половці): Историографический очерк / Р. Мавродина. – Л., 1983.
15. Pen club polski 1925–1975, red. M. Rysinek. – Warszawa, 1975.
16. Словник символів / За заг. ред. О. Потапенка, М. Дмитренка. – К., 1997.
17. Советская историография Киевской Руси / Отв. ред. В. Мавродин. – Л., 1978.
18. Ткаченко І. Тарас Шевченко як творець національно-знакового образу степу / І. Ткаченко // Шевченківські студії. – К., 2009. – Вип. 11.
19. Толочко П. Київська Русь / П. Толочко. – К., 1996.
20. Хвильовий М. Вальдшнепи / М. Хвильовий // Хвильовий М. Твори: У 2 т. – К.: Дніпро, 1990. – Т. 2.
21. Швидько Г. Дослідник ранньої історії Півдня України / Швидько Г. // Під знаком Кліо: На пошану Олени Апанович. – Дніпропетровськ, 1995.